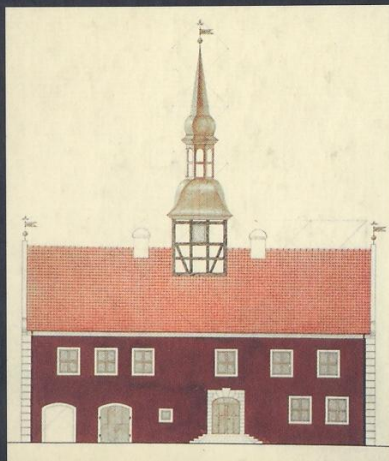

LATVIJAS ARHITEKTŪRAS
UN MĀKSLAS PIEMINEKĻI

Irēna Bākule
**RĀTSNAMI
LATVIJAS PILSĒTĀS**

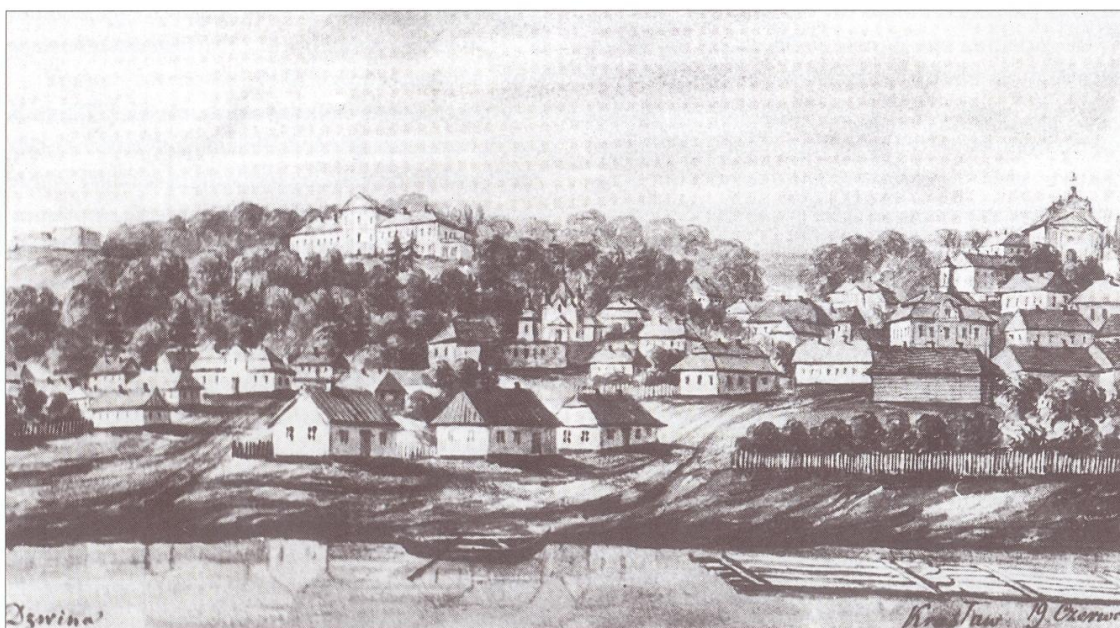
 ZINĀTNE

KRĀSLAVA

PILSĒTAS VĒSTURISKĀ ATTĪSTĪBA. Lai gan ziņas par Krāslavu kā apdzīvotu vietu iesniedzas agro viduslaiku periodā, par miestu šajā vietā var runāt, tikai sākot ar 1729. gadu, kad Krāslavas muižu nopirka Johans Ludvigs Plāters.

1729. gadā, apstiprinot Krāslavu par miestu, tajā reģistrētas 47 sētas; kā vecākās mūra ēkas

minētas: muižnieku viesnīca "Livonija", divi krogi, graudu noliktava un zirgu pasta stacija. Nostāsti vēsti, ka noliktava tikusi celta uz pils pamatiem un ka šī pils vēl pirmsvācu periodā piederējusi kņazei Rognedai. Līdz mūsdienām noliktava – tāpat kā 13. gadsimtā celtā ordeņa pils – nav saglabājusies.

129

Krāslavas skats no Daugavas: starp pili un baznīcu redzams rātsnams ar torni. 1875.–1876. g. N. Ordas akvarelis.

Laikposmā no 1729. līdz 1737. gadam Johans Ludvigs Plāters Krāslavā aktīvi darbojās, lai miesta stratēģiski izdevīgo novietojumu izmantotu amatniecības, kā arī Krievijas un Polijas tirdzniecības sakaru attīstīšanai. 1737. gadā Krāslavu manitoja viņa dēls Ludvigs Konstantīns, kas, turpinot tēva aizsāktu miesta attīstības ieceri, panāca, ka tā ieguva Magdeburgas tirdzniecības un pašpārvaldes tiesības. No 1737. līdz 1776. gadam miests strauji uzplauka. Tā centrā izveidoja taisnstūra tirguslaukumu, kurā – saskaņā ar Ludviga Konstantīna Plātera vēlmi un pēc Polijas pilsētu piemēra – cēla mūra rātsnamu. Vēl laukumā uzbūvēja vairākas tirgotavas, kā arī mūra un koka namus, kas bija paredzēti Polijas un Vācijas amatniekiem.

18. gadsimta otrajā pusē Krāslava jau lepojās ar teicamas kvalitātes vietējiem ražojumiem – tepiķiem, samtu, zelta un sudraba izstrādājumiem, kas tika ražoti gan eksportam uz Poliju un Lietuvu, gan – ievērojamā daudzumā – uz Krieviju. Četras reizes gadā regulāri notika lieli gada-tirgi, kas veicināja Krāslavas kā tirdzniecības centra attīstību. Cauri Krāslavai gāja arī svarīgs pasta ceļš – Rīga–Vitebska–Smolenska–Maskava.

Ievērojamie ienākumi, ko deva tirdzniecība un muiža, ļāva Plāteram veikt plašus celtniecības darbus. 1752. gadā sāka būvēt pirmo monumentālo celtni – rātsnamu, 1755. gadā (pēc itāliešu arhitekta A. Parako projekta) – Krāslavas katoļu baznīcu, bet dažus gadus vēlāk – arī semināra ēkas. 1759. gadā Jāņupītes krastā Ludvigs Konstantīns Plāters uzcēla dēlam Teofilam trīsstāvu mūra ēku, kuras divus augšējos stāvus aizņēma bagāta bibliotēka ar aptuveni 20 000 sējumu. 1765. gadā sāka Plāteru dzimtas pils celtniecību. Ar mūra žogu apjotā

pils parka teritorija aizņēma 22 hektāru lielu platību; parkā tika stādīti eksotiski koki, būvētas mākslīgas pilsdrupas un grotas, pa parku pastaigājās fazāni. Pils pacēlās kalnā un bija tālu redzama plašā apkārtnē. Tās telpu sienas tika apgleznotas – līdzīgi, kā tas tika darīts Polijas muižnieku pilīs, – baroka stilā, attēlojot Itālijas ansambļa arhitektūra iekļāvās gleznainā ainavā. Pat pēc simt gadiem, neraugoties uz ugunsgrēka postījumiem 1826. gadā, ansamblis izskatījās iespaidīgi. 19. gadsimta vidū poļu kultūras pētnieks un mākslinieks Napoleons Orda attēloja Krāslavas skatu no Daugavas puses.² Akvareli redzamajā pilsētiņas ansamblī skaidri saskatāmas trīs galvenās dominantes: pils, baznīca un starp tām – rātsnams ar torni.

Polijas pirmās sadalīšanas rezultātā 1772. gadā Krāslava tika pievienota Krievijai. Apmēram līdz 1788. gadam turpinājās uzplaukuma laiks. Tomēr pamazām panīka Krāslavas tirdzniecība un amatniecība. Vienīgi pili vēl turpināja celt līdz 1791. gadam. Ekonomiskās rosības vietā iestājās pagrimums.

Daugavpils cietokšņa būvei kļūstot vērienīgākai, 1820. gadā visas apriņķa iestādes tika pārceltas uz Krāslavu – un tā kļuva par apriņķa centru. Tomēr pēc trīs gadiem, kad iestādes atkal atgriezās Daugavpilī, Krāslava panīka vēl vairāk. 19. gadsimta vidū Krāslavā bija 3030 iedzīvotāju un 389 nami (to vidū arī 32 mūra nami), rātsnams, 45 tirgotavas mūra namos un 35 tirgotavas koka namos, ādu apstrādes fabrika un krāsns podiņu darbnīca.³ 1855. gadā Tērbatas Universitātes profesors A. Petcold savās ceļojuma piezīmēs par Krāslavu rakstīja: "Miestam senās godības bēdīgs

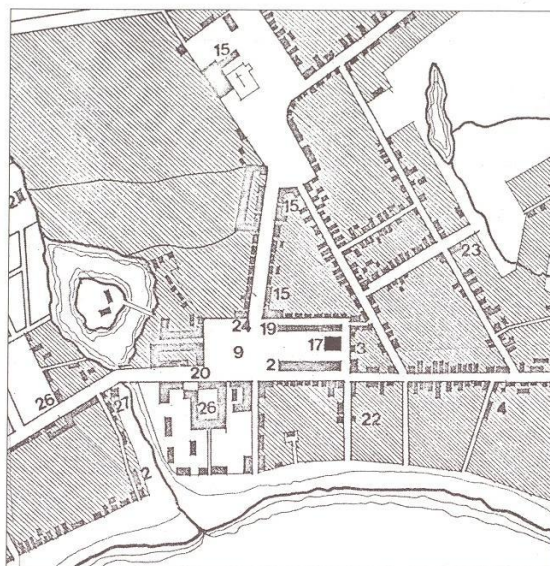
izskats: ēkas vai nu pa daļai, vai pilnīgi sabrukušas un atgādina labākus laikus, kad Krāslavu varēja pieskaitīt turīgām pilsētām.”⁴

Neliela saimnieciska augšupeja Krāslavai sākās pēc dzelzceļa uzbūvēšanas 1865. gadā. Šai laikā pilsētiņā reģistrēti 525 nami, 111 tirgotavas, 13 krogi, alus darītava, degvīna fabrika, trīs ādu apstrādes fabrikas un divas dzirnavas.⁵

Pēc Pirmā pasaules kara muižu atsavināšanas laikā Plāteru īpašumā palika tikai daļa pils un 52 hektāri zemes. Dzimta šo īpašumu pārdeva un emigrēja uz Spāniju. 1923. gada 16. aprīlī Krāslavai oficiāli piešķīra pilsētas tiesības – tai joprojām bija stratēģiska nozīme tirdzniecībā. Neatkarīgās Latvijas laikā Krāslavā plaši tirgojās ar labību un liniem.

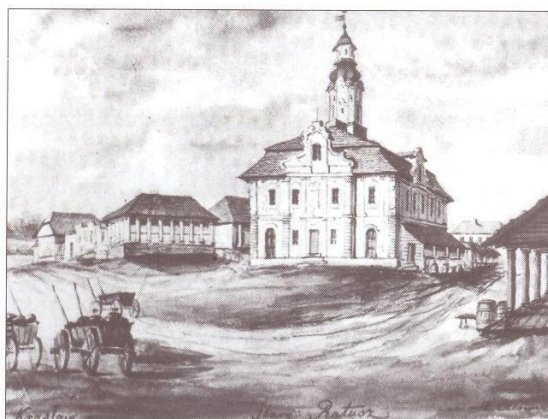
Tomēr rātsnams Krāslavā, tāpat kā citās Latvijas pilsētās, bija zaudējis savu nozīmi jau 19. gadsimta beigās, kad Krievija likvidēja pilsētu rātes. Pašlaik no kādreiz monumentālās celtnes, iespējams, saglabājušies tikai aizbērtie pagrabi. Kā gan izskatījās rātslaukuma ansamblis savos ziedu laikos?

TIRGUSLAUKUMS. Polijas 18. gadsimta 20.–70. gadu arhitektūras un celtniecības iezīmes izpaužas arī tai piederošajā Inflantijā (Latgale). Arī Plāteru dzimtai bija radniecības saites ar Polijas magnātu dzimtām, tādēļ Krāslavas tirguslaukuma ansambļa izveidi stipri ietekmēja Polijas vēlinā baroka arhitektūra. Šai laikā Polijas teritorijā strauji veidojās bagāto zemes īpašnieku jeb t. s. magnātu pilsētas. Visās pilsētās tika celti rātsnami, lai izvietotu tiesu, tirdzniecības iestādes, muitu un svaru telpas; līdzīgi kā viduslaiku brīvpilsētās, tas tika darīts tirdzniecības veicināšanas nolūkā, kā

130

Krāslavas tirguslaukuma plāns: laukuma galā – rātsnams (17)

131

Krāslavas vecais rātsnams. 19. gs. beigas.
N. Ordas akvarelis

132

Krāslavas vecā aptieka

arī lai gūtu papildu ienākumus no muižas. Brīvpilsētu pašvaldības funkcijas šādās pilsētās ne vien tika ierobežotas, bet tādu vispār nebija. Pārvalde bija pakļauta muižniekam – īpašniekam, arī ienākumus un izdevumus pārzināja muižkungs. Līdz ar to zināmā mērā mainījās arī rātsnamu plānojums: vairs nebija nepieciešamības pēc rātes sēžu zāles, toties lielāka nozīme tika pievērsta tiesu telpām, arhīviem, kā arī karcerim, kurā telpas bija nodalītas atsevišķi krimināliem un civiliem cietumniekiem. Īpaši svarīgas bija tirgotavas un pilsētas svaru un mēru telpas, jo tirdzniecība un muiža nodrošināja ne tikai muižnieka ienākumus, bet arī pilsētas pastāvēšanu. Pilsētībūvnieciski tirguslaukums ar rātsnamu šādās pilsētās tika kompozicionāli saistīts ar muižnieka pili un citām ievērojamām celtnēm; nozīmīga bija ainavas kompozīcija.⁶

Krāslavas tirguslaukuma kompleksam bija austrumu–rietumu virzienā izstiepta taisnstūra

forma. Laukumu ierobežoja vienkārša un pusotra stāva koka un mūra celtnes ar saimniecības ēkām; tās bija galvenokārt tirgotāju un amatnieku dzīvojamās mājas, iebraucamās vietas ar stalliem un tirgotavas. Citā N. Ordas akvareli⁷ redzamas vienkārša koka ēkas abās rātslaukuma pusēs; ēkām ir četrslīpju jumti, kuru platās pārkares balsta kolonnādes, veidojot kaut ko līdzīgu Itālijas pilsētu tirguslaukumu arkādēm. Laukuma austrumu galā atradās galvenā celtnē – rātsnams. Tā bija brīvēstāvoša divstāvu mūra ēka, kuras pirmo stāvu sākotnēji aizņēma muiža, svaru un mēru telpas, bet vēlāk arī tirgotavas. Gar tirguslaukuma dienvidu malu (pa tagadējo Maskavas ielu) veda galvenā maģistrāle – pasta lielceļš no Rīgas uz Maskavu. Laukuma stūrī atradās aptieka, kas bija celta vēl 18. gadsimta 30. gados Johana Ludviga Plātera laikā. Aptieka rātslaukuma stūrī bija raksturīga Rietumeiropas pilsētām, kurām bija Magdeburgas tiesības. Aptiekas ēka, kas vēl šodien saglabājusies, celta mūra konstrukcijās; tai ir mūra saimniecības ēkas un mūra žogs ar vārtiem. Sākotnēji ēkai bijis arī mezonīns un neliels balkoniņš ar balustrādi; balkoniņš balstījies uz kolonnām, veidojot nelielu lieveni. Jumts bijis segts ar kārniņiem. Pie ansambļa vecākajām celtnēm piederēja muižnieku iebraucamā vieta jeb viesnīca ar traktieri. To veidoja trīs vienkārša mūra ēkas, kas bija celtas atbilstoši baroka laika prasībām. Ēkām bija augsti jumti ar arhitrāvu, ko vainagoja barokāli liekti frontoni. Fasādes dalīja pilastri, un logu ailām bija profilētas apmales.

RĀTSNAMS. Rātsnams tika celts pēc arhitekta Jana Tobiasa Didreištena projekta. Viņš sāka strādāt pie Krāslavas īpašnieka Ludviga Konstan-

tina Plātera ap 1752. gadu. Plānā rātsnamam bija gandrīz kvadrāta forma, kas bija diezgan raksturīga Polijas baroka laika rātsnamiem. Iespējams, ka analogisks plāns varētu būt Podolijas pilsētiņas Bučačas rātsnamam, kas arī celts ap to pašu laiku. Līdzīgi rātsnami bija arī, piemēram, Juzefovā pie Vislas, Podlases Belskā, Ravičā un Ridzinā. Krāslavas rātsnams bija divstāvu mūra celtne ar augstu mansarda jumtu un masīvu astoņstūra torni ēkas centrā. Tornī vainagoja divpakāpju barokāla smaile, tanī atradās pulkstenis un zvans.

Krāslavas rātsnams galvenokārt pazīstams pēc K. Rēmera gravīras⁸ un N. Ordas akvareļa. Monumentālās ēkas pirmā stāva augstums bijis 4,5 metri, bet otrā stāva – 5 metri. Pirmais stāvs veidoja kaut ko līdzīgu augstam cokolam, kura rustotās

daļas bija bāzes otrā stāva pilastriem. Šāds arhitektonisks risinājums sastopams arī vēlāk gan Krāslavas bibliotēkas fasādēs, gan arī Kauņas 18. gadsimta rātsnama pārbūvē. Pilastru otrā stāva līmenī uzsvēra katras fasādes stūrus un centrālo daļu, virs kuras mansarda stāvā pacēlās barokāls frontons. Galvenā fasāde ar ieejas portālu, kas veda rātsnama telpās, nedaudz atšķīrās no pārējām fasādēm – tai bija platāka centrālā daļa, kuru akcentēja divi pāri pilastru. Ārējie pilastru bija tādi paši kā citās fasādēs, bet iekšējie bija veidoti smalkāk. Arī frontons bija atbilstoši platāks un, iespējams, arī mazliet augstāks. Visiem četriem frontoniem bija bagāti profilēti volūtu rotājumi, dzegām un torņa logu apdarēm – barokālas dekoratīvās formas. Torņa galā atradās vējrādis.

133

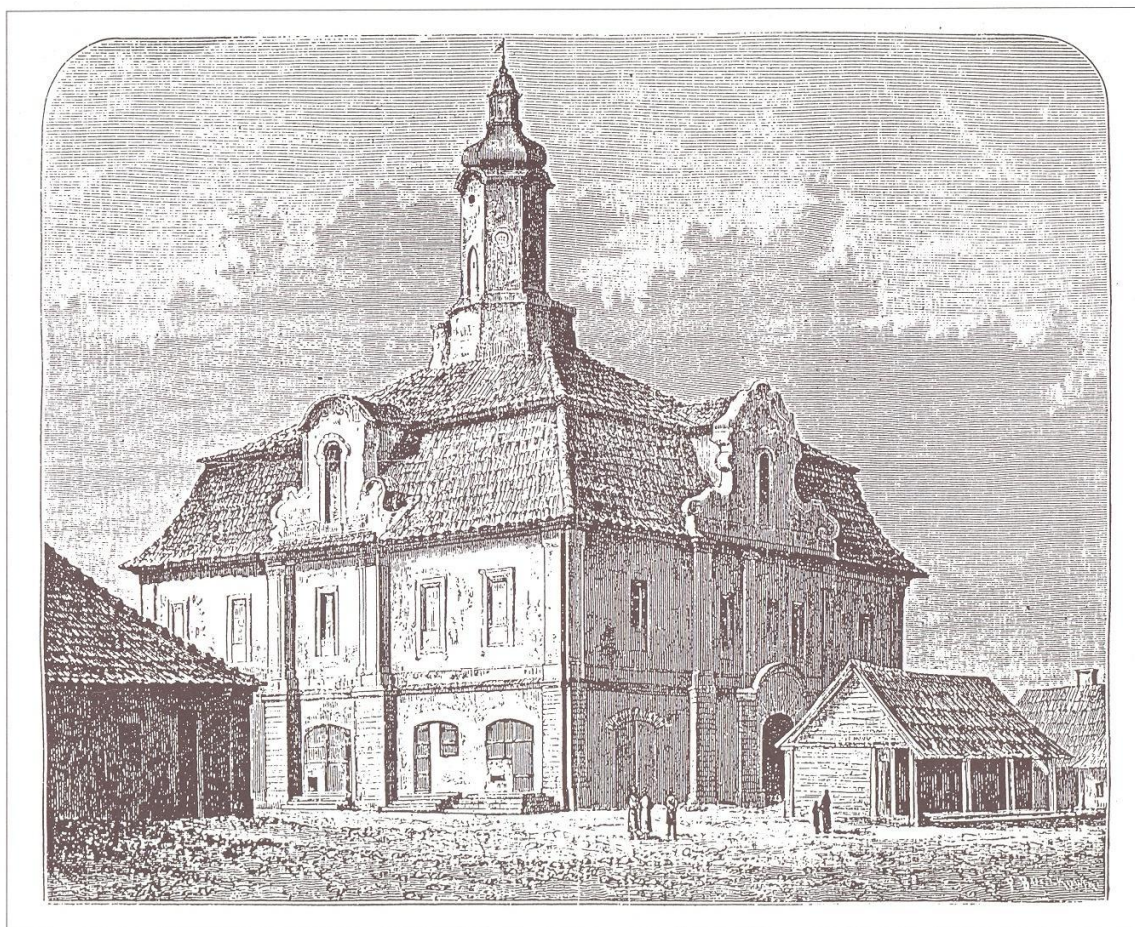
Krāslavas rātsnamam līdzīgi rātsnami Polijā: Juzefovā un Podlases Belskā

134

Rātsnama pirmajā stāvā bija vairāki vārti ar arkveida pārsedzēm. Otrā stāva logiem bija horizontālas pārsedzes un dekoratīvas apmales. Par iekštelpu iekārtojumu var spriest pēc tā laika Polijas rātsnamu aprakstiem.⁹ Tradicionāli pirmā stāva gal-

venās fasādes pusē atradās tirgotavas, svaru māja un muiža, aizmugures fasādes pusē – sardzes telpas ar cietumu. No otrā stāva kopējās priekštelpas varēja nokļūt tiesas zālēs: pa labi parasti atradās civilo jautājumu, bet pa kreisi – kriminālo lietu tiesas zāle.

135

Rātsnams Krāslavā. P. Bočkovska ksilogrāfija pēc K. Rēmera zīmējuma

136
Krāslava pirms 100 gadiem: kreisā pusē – rātsnams

Otrajā stāvā gandrīz vienmēr bija arī arhīva telpas un kādas ierēdņu darbatelpas. Tiesas zālē atradās masīvs, ar smagu galdautu pārklāts galds, uz kura bija novietots krucifikss. Tiesnesim bija īpašs krēsls ar augstu atzveltni, bet aiz šī krēsla atradās pulkstenis. Zāles sienas dekorēja valdnieku un magnātu portreti. Uz griestiem bija gleznojumi ar pamācošiem vēstures vai Bībeles sižetiem.

1891. gadā Krāslavas rātsnamu pārbūvēja, nojaucot gan torni, gan otro stāvu ar mansarda

jumtu. 20. gadsimta vidū to, kas bija palicis no kādreiz tik monumentālās ēkas, iekļāva pārbūvētā apjomā, kuru sākotnēji izmantoja kā kultūras namu, bet vēlāk – kā smagatlētikas zāli. Zem rātsnama atradās pagrabi, kurus pēc Otrā pasaules kara aizbēra. Laika gaitā rātsnama divas fasādes tika aizsegtas ar piebūvēm, taču bijušā rātsnama apjomu var vēl uztvert pēc ēkas ziemeļu un dienvidu fasādēs redzamajām trīsdalījuma joslām.